

Օ. ԵԳԱՆՅԱՆ

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒԶԱԿԻ ՀԱՅԱՏԱՌ ԹՈՒՐՔԵՐԵՆ ՏԱՂԵՐԸ

Սկսած 1882 թվականից, երբ բանասեր Արիստակես Տեկանցը թիֆլիսում լույս ընծայած իր «Հայերդ» աշխատության մեջ, առանց սրևէ հիմքի հայրենիները վերագրեց Նահապետ Քուչակին, տասնվեցերորդ դարի այդ համեստ երգիչը մինչև այսօր էլ հանդես է գալիս որպես միջնադարյան հայրենիների հեղինակ:

Ինչպես նախատվետական, այնպես և սովետական հայ բանասիրության մեջ հայրենիները Քուչակին վերագրելու այդ միտումը միշտ էլ երկբայություն է առաջացրել և հայրենիներով զբաղվող գրեթե բոլոր բանասերները, Կարապետ Կոստանյանից մինչև Մանուկ Աբեղյան, այս ու այն կերպ ընդունել են, որ հայրենիների գոգտրիկ շարքերի հեղինակը Նահապետ Քուչակը չէ, թեև, ինչպես առանձին հրատարակություններում, այնպես և դպրոցական ձեռնարկներում դրանք միշտ դրվել են Նահապետ Քուչակի անվան տակ:

Երբ 1931 թվականին միջնադարյան հայ ժողովրդական պոեզիայի խոշորագույն գիտակ Մանուկ Աբեղյանը իր ծանրակշիռ խոսքն ասաց հայրենիների մասին, թվում էր թե հարցը վերջնականորեն լուծված է: Սակայն, դրանից հետո էլ որոշ բանասերներ նորից սկսեցին շարունակել հին տրադիցիան, իսկ 1957 թվականին լույս տեսավ Ավետիք Աուկասյանի կազմած «Նահապետ Քուչակ» հայրենիների ժողովածուն, որտեղ կազմողը անվերապահորեն Նահապետ Քուչակին վերագրեց ոչ միայն անհեղինակ հայրենիները, այլ նաև այնպիսի հայրենիներ, որոնք պատկանում են 12—14-րդ դարերի որոշակի հեղինակների, կամ առնվազն մեկ են հասել այդ հեղինակների անուններով: Դա էլ իր հերթին առիթ հանդիսացավ, որպեսզի նորից բանասիրական միտքը զբաղվի հայրենիների և նրանց պատկանելության հարցով:

Հայկական ՍՍՏ Գիտությունների ակադեմիայի «Պատմա-բանասիրական հանդես»-ի 1958 թվականի № 2-ում բանասեր Ասատուր Մնացականյանը հանդես եկավ «Հայրենիների և Նահապետ Քուչակի մասին» հոդվածով, որտեղ հոդվածագիրը առավել համոզականությամբ և ձեռագրերում պահպանվող կոնկրետ նյութերի հիման վրա մի անգամ ևս ապացուցեց, որ հայրենիները Քուչակին վերագրելը զուրկ է գիտական սրևէ հիմքից:

Չնայած դրան, այնուամենայնիվ հարցը դեռևս վերջնականապես լուծված չէ: Բանասիրության առջև ծառայած է մնում հայրենիների լրիվ շարքերի գիտական հրատարակությունը, նրանց հետ կապված զանազան հարցերի մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև Նահապետ Քուչակի անվամբ պահպանված երկերի քննությունը:

Ինչպես հայտնի է, Քուչակին վերագրվող հայրենիների շարքերից և ոչ մե-

կը, ոչ ուղղակի և ոչ կողմնակի կերպով, Քուչակի անունը չի կրում, միևնույն ձեռագրերում պահպանվել են կրոնա-բարոյախոսական բովանդակությամբ հայերեն և հայատառ թուրքերեն ոչ մեծ թվով տաղեր, որոնք կրում են Քուչակի անունը:

Անշուշտ, բանասերներին և առաջին հերթին հենց Արիստակես Տեկանցին այդ բանը անհայտ չի եղել: Սակայն, որոշ բանասերներ, ինչպես անհիմն կերպով հայրենները վերագրել են Նահապետ Քուչակին, այնպես էլ անհիմն կերպով Քուչակի անունը կրող այդ տաղերը միշտ դուրս են թողել նրա անունով հրատարակվող ժողովածուներից:

Իհարկե, այդ բանը կատարվել է ոչ բոլորովին պատահական կերպով: Նկատելով, որ բուն քուչակյան ստեղծագործությունները, թե իրենց տաղաչափությամբ, թե լեզվով և թե բովանդակությամբ միանգամայն տարբերվում են հայրեններից և շնչ կարող միևնույն հեղինակի ստեղծագործություն համարվել, միևնույն ժամանակ բացարձակ միտում ունենալով Նահապետ Քուչակին հայտարարել հայրենների անվերապահ հեղինակ, անհրաժեշտ է եղել այդ հակասությունը մի կերպ հարթելու համար հրատարակվող ժողովածուներից դուրս թողնել դրանք, իսկ ոմանք էլ այն կարծիքն են հայտնել, թե այդ տաղերը պատկանում են Նահապետի թոռանը:

Սակայն ոչ մի լուրջ հիմք չկա «Վանեցի աշրղ Քուչակ» անվան տակ տեսնելու ոչ թե Նահապետ Քուչակին, այլ նրա թոռանը կամ մեկ ուրիշին և զրբկելու հեղինակին իր իսկ անվամբ մեզ հասած ստեղծագործություններից:

Ինչ 1940 թվականին Մ. Աբեղյանը այդ մասին գրել է. «Քուչակը, իմ իմացածով, մեր ամենահին երգիչն է, որ «աշուղ» մականուն ունի: Ժամանակ է, կարծում եմ, առանձին գրքով տպագրելու այս հին աշղի երգերն» (Գուսանական ժողովրդական տաղեր, 1940, էջ 5):

Անտարակուսելի է, որ այդ տաղերի ի մի բերումն ու ուսումնասիրումը մի կարևոր առաջընթաց քայլ կլինի քուչակյան հարցի վերջնական լուծման ճանապարհին: Այդ իսկ նպատակով, ստորև տալիս ենք ձեռագրերում պահպանվող նրա հայատառ թուրքերեն տաղերը, վերջիններիս հայերեն թարգմանության հետ միասին, հետադաշին թողնելով դրանց ուսումնասիրումն ու արժեքավորումը:

Քուչակի անունով ձեռագրերում պահպանվող մեզ հայտնի տաղերը թվով 9 հատ են, որոնցից երկուսը՝ հայերեն, իսկ յոթը՝ հայատառ թուրքերեն: Հայերեն տաղերից առաջինը՝ «Գովասանութիւն... սուրբ Կարապետին...» պահվում է Մատենադարանի № № 7707, 3422, իսկ երկրորդը՝ «Գովասանք Աստուածածնի...»՝ № № 1536, 2079, 2566, 7717 և Վիեննայի Մխիթարյան Մատենադարանի № 176 ձեռագրերում: Առաջին տաղը, որքան մեզ հայտնի է, անտիպ է, իսկ երկրորդը երկու տարբեր հրատարակություն է ունեցել:

Հայատառ թուրքերեն մեզ հայտնի ու ստորև հրատարակվող յոթ տաղերից չորսը գտնվում են Մատենադարանի № № 8741, 7715, 9686 և 7707 ձեռագրերում, մեկը՝ Վրաստանի Պետ. թանգարանի հայերեն ֆոնդի № 188 ձեռագրում², իսկ երկուսը՝ Մոսկվայի Գեորգիա-ճորտատիրական ժամանակա-

¹ Լումա, 1905, Անահիտ, 1907:

² Ս. Լալաֆարյան, «Տուցակ հայերեն ձեռագրաց Վրաստանի Պետական թանգարանի», 1955, անտիպ:

չրջանի Պետական արխիվում պահվող Նդիա Մուշեղյանի դործում¹։ Հայտնա
 Թուրքերեն այս 7 տաղերը անտիպ են և առաջին անգամն են հրատարակվում։

Թուրքերեն տաղերի բնագրերի հետ միասին տալիս ենք նաև մեր կողմից
 կատարված հայերեն թարգմանությունները։ Թարգմանությունների կապակ-
 ցաթյամբ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ ոչ միշտ ենք կարողացել հա-
 րազատ մնալ բնագրի շափին, իսկ այն աղավաղված կամ անհասկանալի բա-
 րերը, որոնք չենք կարողացել վերծանել, թարգմանել ենք՝ ելնելով տաղի ընդ-
 հանուր մտքից, տողատակում նշելով բնագրի նկատմամբ կատարած շեղում-
 ները։

1

(ԽԷՐԽ ԱՅԱՂԻ ՎԱՐ)

Բիլբուլ քամալի սան՝ սօզն մանասի,
 Սօզն մանասնայ խէրխ այաղի վար,
 Քօյնգըլմ շըհարտը՝ իւզ մին թահարտը,
 0 նէջայ շըհարտը՝ խէրխ այաղի վար։

5 0 նէջայ շըհարտը՝ խէրխ հասաս գայլար,
 Խէրխ հասասն ջարբի բիր հասաս դուշար,
 Բիր տըվիդ, խէրխ խալամ, բիր մոլայ խաշար,
 0 նէջայ մոլայտը՝ խէրխ այաղի վար։

10 Վանլի Քուչլար տէյիր՝ բու քուչայտը, (քուչայ),
 Բու քուչլայ սայխասան գօրսան նէշատը, նէշայ,
 Իստար խէրխ աշըխ գայլայ, բու սօզի աշայ,
 Սօզն մանասնայ խէրխ այաղի վար։

¹ Ձեռ. № 3741, թերթ 12ա, 19-րդ դ․

² բնագրում՝ բաշարտը։

Թարգմանություն

(ՔԱՌՍՈՒՆ ՈՏՔ ՈՒՆԻ)

Բիլբուլ է կատարյալ խոսքի իմաստը,
 Խոսքի (այս) իմաստը քառսուն ոտք ունի,
 Իմ սիրտը քաղաք է, հաղար տեսակ է,
 Ինչպիսի քաղաք է՝ քառսուն ոտք ունի։

5 Ինչպիսի քաղաք է, քառսուն պահակ կա,
 Քառսունի հոգսերին մեկն է ենթակա,
 Թանաքաման, քառսուն ծայր, մի փախշող մոլլա,
 Ինչպիսի մոլլա է՝ քառսուն ոտք ունի։

¹ Տաղերը մեզ տրամադրել է Ռ. Աբրահամյանը, որին հայտնում ենք մեր շնորհակալու-
 թյունը։

- Քուչակն ասում է՝ փողոց է սա մի,
 10 Հաշվիր այս փողոցը, տես քանի կանի,
 Քող քառսուն աշուղ դա այս խոսքը բացի,
 Խոսքի այս իմաստը քառսուն ոտք ունի:

Քննարում

1. Բլրուլի պես կատարյալ ես խոսքի իմաստը 2. հարյուրհազար: 4. Այն ինչպիսի: 5. Պի-
 շերապահ է շրջում: 6. Քառսուն գիշերապահների նեղությանը մի գիշերապահ է ենթակա: 7. Քա-
 նարաման, գրիշ: 8. Վանեցի Քուչակն ասում է սա փողոց է, փողոց: 10. Այս՝ փողոցը հաշվն
 կտեսնես քանի է, քանի: 11. թեկուզ փխ. թող:

2

ՄԱՆԻՆԵՐ Է

- Քէշիշ տէր՝ յեարայ նայ տուր,
 Նամաղ յեարայ նայ տուր.
 Քամ քալամ ճան օլտուրուր,
 Վուրուլան յեարայ նեա տուր:
- 5 Քէշիշ տէր՝ յերբատան տուր,
 Խալխ էտան յարատան տուր,
 Քամ սօղտան ատամ օլտի,
 Տէմանղքի յեարատան տուր:
- 10 Քէշիշ տէր՝ յեարասինայ,
 Կուն կեալայ յառասինայ,
 Տօշանմաղ մալճամ օլտուր,
 Քամ սօղն յեարասնայ:
- 15 Աշուխ տէր՝ ալշախ յէրի,
 Սու սավար ալշախ յէրի,
 Հախ ճէմալն սու կօրտի՝
 Սան սուտան ալշախ յէրի:
- 20 Քօշակ կեօրտի պիր թանթուր,
 Տօրթ փատիշահ՝ պիր թանտուր,
 Պիր նան իքի քէյվանի,
 Ուշ քուլվա տուր, պիր թանտուր:
- Մանրնրն մանասն պիլ,
 Կեալ պունրն էյասն պիլ,
 Իքի դազան, տօրթ դափաղ,
 Կեալ պունուն մանասն պիլ:

Թարգմանություն

ՄԱՆԻՆԵՐ Է

Երեցն ասաց՝ վերբն ինչ է որ,
Աղտթրբ վերբին ինչ է որ,
Վատ խոսքը կյանք կսպանի,
Խփված վերբը ինչ է որ:

5 Երեցն ասաց՝ տերն է,
Սահղծողը՝ տերն է,
Վատ խոսքը մարդ կսպանի,
Մի ասեք, թե տերն է:

10 Երեցն ասաց՝ այս վերբին,
Արևն առավ երկնքին,
Սպեղանին չի օգնի
Ստոր խոսքի (այս) վերբին:

15 Աշուղն ասաց՝ ցած գնա,
Ջրի նման՝ ցած գնա,
Արդար դեմքիդ ջուր դիպավ,
Դու ջրից էլ ցած գնա:

20 Քուչակ, տեսար մի թոնիր,
Չորս թագավոր, մի թոնիր,
Մի հաց, երկու տանտիկին,
Երեք տնակ, մի թոնիր:

Խոսքի միտքը հասկացիր,
Արա ձիրքը հասկացիր,
Նրկու կախա (ու) շորս խուսի,
Արի միտքը հասկացիր:

Բնագրում

5 Ստոր փխ. վատ: 7. Արարիչն է: 9. Արարիչն է: 7. Ստոր փխ. վատ: 8. նան՝ վերբից է փխ. տերն է: 10. Արևը գա միջօրեին: 11. Քուժիչ սպեղանին: 12. հանելուկի փխ. խոսքի: 22. Եկ սրա փխ. արա, նմանք փխ. ձիրքը: 24. Արի սրա փխ. արի:

(ՀԷՐ ՍԱԲԱՀ)

Հէր սարահ, հէր սապահ պիւլպիւլին սասի,
Պիւլպիւ գիւլ արդըլար, բօշար սարահտան,
Չօք շուբուր քի պիւլպիւլ երիշտի կիւլայ,
Ղօ(ն) շալարդա բօյնին ալեար սարահտան:

- 5 Չօխ շուքուր մէլամայ՝ երըշտըխ հազայ,
Գուտիլար, դումրիլար մայիլտըր սազայ,
Հէրքիմ սէթխի պութուն տուրայ նամազայ,
Ջաննաթ լիպասինի կհար սապահտան:
- 10 Ճաննաթ բաղջասինտայ պէզանդի կիւ (լ) լար,
Հախ նասիպ էյլասին դարիւր պիւլպիւլայ,
Դիլակ դիլարսան՝ վար հախդան դիլայ,
Հար դուլ զըսմաթինի դիլար սապահտան:
- 15 Ճաննաթ դափըսինի բիր կիւն աշըլըր,
Հախկըն նուրի դիտարինան սէշըլըր,
Հար դուլայ բօյինջայ դիպայ պըշըլըր,
Ղսմաթ օլան՝ օնի կիար սապահտան:
- 20 Երի, ինսան օղլի, նա էթսըն՝ էտարսան,
Հիւրեան կհալըպ, ախրին հիւրեան կէտարսան,
Բու ֆանի դունհազայ մալի նէյնարսան,
Բիրին դօնար, բիրին քօշար սապահտան:
- Հախ թալայ հարաթ(տ)ի կէտայի, բայի,
Ինսանդըր աթասի, թօրփափտը ուլի,
Եար(ա)թ(տ)ի պէշայի, ըլտղի, ալի,
Օնլար քաթար՝ գիւն աշըլ(ա)ր սապահտան:
- 25 վանլի Ղօլ-Քեօշակ տ(ի)ր՝ շաղրսամ հիւրի,
Գօյքի սօրայ հանար, թափար ինչ նուրի,
Ման ուստամտան ալտմ հախ քեալամընի,
Հար դուլ զսմաթինի տիլար սապահտան:

Չնազիր, № 9686, Բ. 17բ—18ա, 1834 Բ.

Ինազրում՝

4 Ղոշարդան:

Թարգմանություն

(ԱՌԱՎՈՏ ԾԵԳԻՆ)

Ամենայն առավոտ բլբուլն է երգում,
Տենչում է իր վարդին առավոտ ծեգին,
Հասել է բլբուլը վարդին (իր սիրած),
Ծաղկունքն են ողջունում առավոտ ծեգին:

- 5 Փառք (իրեն)՝ արարչին, հասանք դարունքի,
Հավքերը տվել են անուշ ձեն-ձենի,
Ով որ մաքուր սրտով կանգնի աղոթքի,
Կազատվի մեղքերից առավոտ ծեգին:

10 Զուգվել են վարդերը դրախտի միջին,
Տեր, արժան համարիր դարիր բլբուլին,
Քե բախտ ես դու հայցում, դիմիր արարչին,
Ամեն դուլ հայցում է առավոտ ծեղին:

15 Դրախտի դարպասը մի օր կբացվի,
Արարչի լույս աչքով (ողջը) կջոկվի,
Բոլորի հասակով դիպակ կձևվի,
Ամեն ոք կհազնի առավոտ ծեղին:

20 Գնա՛, մարդու որդի՛, ինչ անի՛ կանես,
Մերկ ես եկել, վերջում մերկ (էլ) կմեկնես,
Այս ունայն աշխարհում գանձն ինչ կանես,
Գալիս են ու զնում առավոտ ծեղին:

Աստրված ստեղծեց աղքատ ու իշխան,
Մարդըն է ծնողը, հողը՝ օթևան,
Կանցնի գիշերը, աստղեր, լուսնկան,
Լույսը կբացվի առավոտ ծեղին:

25 վանեցի Դուլ-Քուչակ (վառ) արև կանչիր,
Այրվես թեկուզ դու, ջինջ լույսի ձգտիր,
Աստծու սուրբ խոսքերը վարպետից ուսիր,
Ամեն դուլ հայցում է առավոտ ծեղին:

Բնագրում՝

2. Բլբուլը վարդ է տենչում, շվում: 3. Բազում փառք, որ բլբուլը հասել է վարդին: 4. Կո-
կոններն էլ վզներն են ծաում: 5. Բազում փառք: 6. Թուֆակները, տատրակները հակված են սաղի:
7. Անկեղծորեն փխ. մաքուր սրտով: 8. Արքայության զգեստը կհազնի: 9. Դրախտի պարտեզում:
11. Ամենակարող արարչից հայցիր: 12. Իր բախտն է հայցում: 15. Ամեն ստրուկի փխ. բոլորի:
16. Բաժին ունեցողը այն փխ. ամեն դուլ:

20. Մեկին բերում է, մեկին տանում: 22. Բնագրի «ույ՛» բառը թարգմանել ենք «օթևան»՝
«էվ» տունի-ից բխեցնելով: 23. Ստեղծեց փխ. կանցնի: 24. Նրանք կմարեն, օրը փխ. լույսը:
25. Ասում է կանչեմ արև: 26. Թող թե հետս կայրվի, կգտնի ջինջ: 27. Ես վարպետիցս առա տիրոջ
խոսքերը: 28. Բախտ է հայցում փխ. հայցում է:

4

(ՆԷ ԿԱԻԶԱԼ ԱԻԼՄԻՇ)

Քու(լ)ի պունիաթ՝ գիրիլան դասպար,
Զամին ու դաման նէ կաւզալ աւլմիշ.
Մաւշրուխ ու մաղրուպ, դպլ ու շմալ,
Խարիլան աւման նէ կաւզալ աւլմիշ:

5 Իպլիս աճայիփ տարտայ տուշուրմիշ,
Սաւրղսի սաւրմամիշ վարտայ տուշուրմիշ,

Պիրի պիրինտան փարտայ տուշուրմիշ,
Փէտի աշսիման նէ կաւզալ աւլմիշ:

10 Ենի ահտար աւղիտուր՝ իշինայ տայիմ,
Երլար ու կաւկլար ասըլմիշ դայիմ,
Ատլինան մաւլայ վէր տաւատ մուլայիմ,
Հուրիայ դլման նէ կաւզալ աւլմիշ:

15 Չարխի մազալախ՝ գումպէթ ու տաւար,
Հուրմինտան վարման՝ քուլլի հար նա վար,
Քավարիբլար մին դուշուտ ու դաւար,
Մահիլայն թասպան նէ կաւզալ աւլմիշ:

20 Հաշտիլայ պէհարտայ, ատլիայ մաւայ,
Ունլարտու մամին, տարտինայ տաւայ,
Ճանաթտայ ատամ ատամայ հաւայ,
Քալպիսայ իլան նէ կաւզալ աւլմիշ:

Եարատան աւմատի իպլիսայ եարի,
Աւնուն իշուն էթտի աւնի սարսարի,
Պաւնինայ կաշուրտի թուղուն աշարի,
Ճիհանամայ շէյթան նէ կաւզալ աւլմիշ:

25 Ախրուզ՝ պիրլի կուզ, հուճութուզ՝ ճանուզ,
Տաֆտարայ կաշմիուզ՝ դարիսարուզ հանուզ,
Մուսայեայ իման նէ կաւզալ աւլմիշ:

30 Պու էշխտուր՝ էտար կաւնկուլի մապուր,
Ամալի խաւշ աւլան՝ էկլայազ դապուր,
Այուպայ տահի պայալ ու սապուր,
Նոյիլան թլան նէ կաւզալ աւլմիշ:

35 Ղայաթտանկ ուճիւլուր իխլաս պասամախ,
Ճաֆալար շարմախ, սինայ թախ էթմախ,
Եաղուպ տատայայ զարպար աղլանմախ,
Իւուֆայ զնտան նէ կաւզալ աւլմիշ:

40 Պիր աւուր տիւլան, պիր աւուր դատի,
Ահլի հունարտայ սաւլլանուր ատի,
Հախ էլմ իշինտայ խալիֆամ տէտի՝
Տաւուտայ արբայն նէ կաւզալ աւլմիշ:

Քիշմիրի Քապուլտան կաշտի պիր քաֆան,
Մաթահի դիյմաթլու, հուրմի ըոսլան,
Խալիլ Իբրայհիմայ խաւնիլան մէհման,
Իսմայիլայ դուրպան նէ կաւզալ աւլմիշ:

45 Իրրահիմ խալիլայ աւղուլ ու տավուլ,
Փատիշահ պոչուրտի սաւնտիայ Սավուլ,
Համզայ ամիրտուր, ուռուսուլայ դավուլ,
Ալիայ Սալման նէ կաւզալ աւլմիշ:

էյ տիլ, նէշայ պիր էտարսին նալայ,
50 Կուհարին պիլուր անտան վէր էլայ,
Պիզտան սաւնդրայ շախ արըֆլար կալայ,
Տէալար պու տաստան նէ կաւզալ աւլմիշ:

էշխուն շահնուր՝ կազար սավտայայ,
էշխուն կէտարսայ, նէ դալուր էվտայ,
55 Փահլուլայ քուլխան, Մաճլունայ սավտայ,
Քախտայ Սուլէյման նէ կաւզալ աւլմիշ:

Կանկուլ նէշէ պիր շաքարսին մալալ,
Պիր լախմայ դադան՝ կիլ էտուր հալալ,
Ղալամայ ճիպրայիլ, աղանայ պուլալ,
60 Եագուայ շապան նէ կաւզալ աւլմիշ:

Քայիպլար տայիմ ճան վէրուր փիրինայ,
էրիշմաղ իշուն հախուն ալինայ,
Քաւլը իթուպ դապուր պիրի պիրինայ,
Ինճիլ ու ֆիրդան նէ կաւզալ աւլմիշ:

65 Շէհտան ատամայ պիշտի պիր ամայ,
Հավայիլ ատամի պրախտի դամայ,
Չնտանի փաւզան իպնի Մայրամայ,
Քաւիիլան շական նէ կաւզալ (աւլմիշ):

Տաւնմաղայ տուրուր պու շարխի ֆալաք,
70 Քիմիսին շէն էտար, քիմիսին հալաք,
.....
Մախլուխայ սիան նէ կաւզալ (աւլմիշ):

Նայ տէտի ալան, նէ տէտի կալան,
Ալահ տէտուկիլան թուճրութ ալկիլան.
75 Ղու-Քաւշաք տէր տունիամ այվալիլան,
Ախլու տիվան նէ կաւզալ աւլմիշ:

Զեռագիր №7707, ք. 310ք—313ք, 1611 ք.

Բնագրում՝

¹ գէրիլան զամայր: ², ¹², ⁴⁴, ⁵⁵, ⁶⁰ ուլմիշ: ³ դպշ: ⁴ ոման: ⁵ սաւրղասուսի: ¹⁰ իրլար:
¹⁴ քուլն: ¹⁵ քաֆրաֆրար: ²² էթի: ²⁵ հուճութուլ: ²⁶ կաշմիլուլ: ³⁸ հունու, սայլանուր: ⁴² քա
ֆան: ⁵² պաւսասան, ուլմիշ: ⁵⁸ էտուր կիլ: ⁶⁵ ամայն: ⁶⁶ դամայն: ⁷⁰ էտար: ⁷⁴ ալան:
Բնագրում՝

- 35 Հակոբ ծերունուն ոսկերեւ ճամբել,
Հովսեփը բանտում ինչ գեղեցիկ է:
- Մեկ դատաստան է և մեկ դատավոր,
Գիտունների մեջ անուն փառավոր,
Ասաց խորիմաստ վարպետս (ալևոր).
40 Դավթի օրենքը ինչ գեղեցիկ է:
- Քարուլի քիշմիրից մնաց մի պատան,
Գործը թանկարժեք և խիստ պետքական,
Հայր Աբրահամին հյուր, (առատ) սեղան,
Իսահակի զոհը ինչ գեղեցիկ է:
- 45 Որդի ու ժառանգ հայր Աբրահամին,
Արքան վերջ տվեց Սավուղի կյանքին,
Համզան ամիր է սուրհանդակ վերին,
Ալու Սալմանը ինչ գեղեցիկ է:
- Բավ է, ով իմ սիրտ, տխրես դու այդքան,
50 Շաղ տուր գանձերդ առանց վարանման,
Մեղանից հետո շատերը կզան,
— Հեթիաթն այս, կասեն, ինչ գեղեցիկ է:
- Սերը բազե է՝ ձգտում է որսի,
էլ ինչ կմնա, թե սերը հանգչի,
55 Փահլուլը մոխրում, Մեշնունը գերի,
Սողոմոն արքան ինչ գեղեցիկ է:
- Մի եղիր, սիրտ իմ, այդպես վշտահար,
Սիրով վայելիր վաստակդ արդար,
Գիր գարրիելական, աղոթք կենարար,
60 Հեսու հովիվը ինչ գեղեցիկ է:
- Արդարները հար դիմում են սրբին,
Հասնելու համար արարչի գահին,
Ճամփա են բացում մեկը մյուսին,
Ավետարանը ինչ գեղեցիկ է:
- 65 Սատանան մարդուն փորձանքի բերեց,
Դիպվածը մարդուն վշտի մեջ ձգեց,
Մարիամի որդին բանտը լուծարեց,
Ճոկանախաղը ինչ գեղեցիկ է:
- Բախտի անիվը պատվում է հար,
70 Մեկին տանում վեր, մեկին բերում վար,

Աստժուն փառք տալը ինչ գեղեցիկ է:

Ոչ մեռնող կասի, ոչ էլ մնացող,
Տիրոջ պատվերով աշխարհը դու թող,
75 Կյանքդ, Ղուլ-Քոչար, ախով անց կացավ,
Այս արգար դատը ինչ գեղեցիկ է:

Բնագրում՝

2. Երկիր և ժամանակ փո. երկիրը համայն: 3. Արևելք և արեժուտք փո. ծագերը բոլոր: 4. Մեկը մյուսից փո. բարին ու շարք իրարից: 9. Նոր պայման (նաև՝ ժամանակ, նաև՝ աստղ) ինքն է միջում հավերժորեն: 10. Ամուր փո. նրան: 15. Աստղերը, արևը և լուսինը: 17. Ամբողջ սողը անհասկանալի: 22. Դրա համար նրան հալածեց: 25. Խելքներդ ընկույզի շափ է. հավատքներդ անհաստատ (*): 31. Հորին կին (*) և համբերություն: 35. Հիշվում է անունը: 39. Գիտունների շրջանում վարպետս ասաց: 42. Գնալուն փո. խիստ պետքական: 60. Քյուրեղ գոհարներից ասուր ժողովրդին: 51. շատ գիտուններ: 54. Ինչ կմնա տանը: 55. Մեջնունին սեր: 56. Սողոմոնը գա՛հին: 62. Մեկը մյուսին գերեզման է դիջում: 64. Ավետարանն ու Ղուրանը:

5

(ՊՈՒՍՍՅ ՏԱՂԱՐԻ)

Ղամ պանի աթմիշտը էշխ դարեանայ,
Սար(ը)մայ պուրուփտի պուսայ տաղլարի,
Հար քիմ մանջիլէջի Աէյլա իթիրմիշ,
Յ տայ Մաշլուն թաքի պուսայ տաղլարի:

5 Պոչ սրնդ կօնդիլմըն հայ նիշանասի,
Մու ամպար քէքուլըն հայ նիշանասի,
Սայաթ թաք պաքլայ հայ նիշանասի,
Կէթմաղ յանաղնտան պուսայ տաղլարի:

10 Նաղլի յարրմ զըյա պախտի փութա(յ) ման,
Սավտուկչակըմ քամ էյլամայ փութայ (ման),
Օլուրիտան սէճտայ զլամ փութայ ման,
Պօշանսն սատրնտան պուսայ տաղլարի:

15 Վանլի Քօշակ, Հապիլ էյլայ դապիլա(յ),
Յեօլ ահլիսան՝ խզմաթ էյլայ դապիլայ,
...
Յ(կ)օլնայ վէրտիկըմ պուսայ տաղլարի:

Թիֆլիս, Արացական Պետ. Բանգարան, ձև. N 168, Թ. 25ա—25բ, ԺԷ դ.:

Բնագրում՝

* յանաղնտայ: 13. սյուր ինտան:

Թարգմանություն

(ԽԱՐԱՆ ՀԱՄԲՈՒՅՐԻ)

Վիշտն ինձ նետել է սիրո ծովի մեջ,
 Ճակտիս դրոշմել խարան համբույրի,
 Ով որ շքնադագեղ էկլի է կորցրել,
 Նա էլ Մեջնունի պես լեռներն համբուրի:

5 Այս բեկված սիրտս է (դրան) ապացույց,
 Բուրավետ հյուաներդ է (դրան) ապացույց,
 Որսորդի հայացքդ է (դրան) ապացույց,
 Չի անցնի այտիցդ խարան համբույրի:

10 Եկ, մի լինիր այդպես դաժան, իմ հոգյակ,
 Գու՞թդ պակաս թող շինի, իմ հոգյակ,
 Մեռնելիս իսկ ծունր կիջնեմ, իմ հոգյակ,
 Որ կրճքիդ շմնա խարան համբույրի:

Վանցի Քուչակ, բարիք արա դու մարդկանց,
 Ճամփորդ մարդ ես, (լավ) ծառայիր դու մարդկանց,
 15
 Քո ճամփին ես կտամ խարան համբույրի:

Ընադրում

5. Նշան փխ. ապացույց 9. Նազլու յարս դաժանորեն նայեց 10. Հարիլ փխ. բարիք, որը բառացի նշանակում է Արել, կապ, պարան, պայման, ուխտ:

Վ Ա Ր Ս Ա Ղ Ք Օ Չ Ա Կ Ի Ն

Պուլպուլ ակլաշմիշտի զզըլ գուլ ուստա,
 Ալարդի ահինան դարի սապահտան,
 Շուքուր քի օղրտուղ գուլ յուզլի տօստա,
 Պօկուն գէջնմիշ վարի սապահտան:

5 Ալա գօղլար, դարա դաշլար դաթուշուր,
 Մահրում դարմաղ մուրատնա չէթիշուր,
 Քամանտարլար պութա թիքմիշ աթիշուր,
 Դիլակ դիլանլար առի սապահտան:

10 Շուքուր պիդի վար էլլատի յօխտան,
 Հախի պիր բիլուրտմ դալպումտա շօխտան,

Ղուրթուլմաղ իստարսան վարի գունահտան,
Նիազա, նամազա յերի սապահտան:

15 Լապլարուն թանն էթար շաքարղանտա,
Ղատտուն շիմշատտուր, դամղան պուլանտա,
Պուլպուլ կիւանտ էթմիշ գազար գուլշանտա,
Սէյրանա շիտփտուր փարի սապահտան:

20 Քոչակ դերր փիրում ոահմի ոահմանդուր,
Հար քիմ քի շառ էթմաղ օ տա ոահմանդուր,
Գունիա բարվանսարա, ադամ քարվանդուր,
Յօլլամիշ շօխլարի (թարի) սապահտան:

Մոսկվա, ֆեոդալական-ճորտատիրական ժամանակաշրջանի Պետական արխիվ «Сношени»
России с Арменией» ֆոնդի 1724 թ., № 3 թղթագրանակ, «Дело Егнаса Мушгеа»:
Բնագրում՝

¹ զզւ: ² կրկնված՝ ահինան: ¹⁵ Գուլշանտա: ¹⁷, ¹⁸ ոահմանտար:

Թարգմանություն

Վ Ա Ր Ս Ա Ղ Ք Օ Չ Ա Կ Ի Ն

Նստել էր բլրուլը վրան ալ վարդի,
Սկսել սուգ ու լաց վաղ առավոտից,
Փառք, որ հանդիպեցի վարդերես յարի,
Այսօր (լավ) հագնված վաղ առավոտից:

5 Քուխ աչերը, սև հոնքերը խառնվում,
Զուրկ շեն մնում, մուրազի են հանդիպում,
Նետածիգներ թիրախ բռնած հարվածում,
Բախտ են փորձում (հարբած) վաղ առավոտից:

10 Աստված ինքը մեզ ստեղծեց ոչնչից,
Իմ սրտի մեջ մեկ էր տերը սկզբից,
Ուզում ես ազատվել թե քո մեղքերից,
Ազդեթիր սրտաբաց վաղ առավոտից:

15 Շրթերդ նման են քաղցր շաքարի,
Հասակդ տոսախ է, նազդ՝ անթերի,
Ելել է բլրուլը թովիշ շուրջպարի,
Ճեմում է դյութված վաղ առավոտից:

Քուչակն ասաց՝ փիրըս տերն է հոգևոր,
Ով որ դավ շի նյութում, սուրբ է հարգևոր,

Աշխարհը պանդոկ է, մարդը՝ ուղևոր,
20 Արդեն ուղևորված վաղ առավոտից:

Բնագրում՝

6. հասնում փխ. հանգիստում: 7. Աղևզնավորներ փխ. նետածիգներ: 8. իղձ են հայցում փխ. բախտ են փորձում: 10. Աստծուն մեկ գիտեի սրտիս մեջ վաղուց: 12. Աղերսի, աղոթքի գնա: 15. Բլբուլը շուրջսպար բռնած շրջում է ծաղկոցում: 17. Բարեգութ փխ. հոգևոր: 18. Բարեգութ փխ. հարգևոր: 20. Ծամփել է շատերին փխ. Արդեն ուղևորված:

7

Վ Ա Ն Լ Ի Ք Ե Օ Չ Ա Կ Ի Ն

- Գէնա պահար օլտի լալալի տաղլար,
Տաղլարն սա՛արի յեսղ(ի)լան կալուր,
Աղամ, յեսզ(ի)լան կալուր.
Տօստումուն պաղնա փէրիզատալար
5 Գէյնմիշ, դուշանմիշ նազիլան կալուր,
Աղամ, նազիլան կալուր:
- Նատր դօյնունտարի շամամա չումրի,
Օրթգինան գօրմասն յեստիլան ջումրի.
Աղամ, յեստիլան ջումրի.
10 Հար սահարւան օթար տուտիլան դումրի,
Հար պիրի պիր թուրլի սազիլան կալուր,
Աղամ, սազիլան կալուր:
- Պէհէյ, քաֆար, պէհէյ-պէհէյ պաղրի տաշ,
Գօղումնան ախրթտուն դանլի-դանլի յեսաշ,
15 Աղամ, դանլի-դանլի յեսաշ.
էլնտան այրիլմիշ պիր թաք յէշիլ պաշ,
Ղառշմիշ պիր սուրու դազիլան կալուր,
Աղամ, դազիլան կալուր:
- Իկիտա յեսարաշուր արբլուխ, փաքլուխ,
20 Խուտայա յեսարաշուր յեսաղուզ յիքլուխ,
Աղամ, յեսաղուզ, յիքլուխ.
Սան սանի սրփա շաք, դնալու քաքլիկ,
Պակ օղլու ս. ստուա պազի(լա)ն կալուր,
Աղամ, պազի (լա)ն կալուր:
- 25 Ղուտսա վարսնլար, հէյ դուտստան կեսալանլար,
Պիրի պիրինտան հէյ խապար սօրանլար,
Աղամ, հէյ խապար սօրանլար.

Վանլի քեօշակ հէյ դէրր տօսալար, յնարանլար,
Ատամուն պաշրնա յնաղըլան կալուր,
30 Աղամ, յնաղըլան կալուր:

Մտնիւ, ֆեոդալական-ճորտատիրական ժամանակաշրջանի Պետական արխիվ «Сношения
России с Арменией» ֆոնդի 1724 թ., № 3, քղթապանակ, «Дело Егиаса Мухега»:

Քննարում՝

1. պաղնտա: 16. էշնտան: 17. դաղըլան: 22. օղլի: 25. դուցա, դուցտան: 26. կրկնված՝ հէյ:
28. էյ: 30. յնաղյան:

Թարգմանություն

ՎԱՆՆՏԻ ՔՈՒՉԱԿԻ

- Նորեն գարուն եղավ, ծաղկավետ լեռներ,
լեռների գարունը ծաղկով է գալիս,
Սեր իմ, ծաղկով է գալիս:
Սիրածիս պարտեղը՝ հուրի-փերիներ
5 Զուգված-դարդարված նազով են գալիս,
Սեր իմ, նազով են գալիս:
- Շամամի ին՝ շ գունդ է բո ծոցի միջին,
Քողարկիր շտեսնի օտարն ու լկտին,
Սեր իմ, օտարն ու լկտին:
10 Հավքերն են դեղձեղում վաղորդյան ծեղփն,
Ամեն մեկն մի նոր սազով է գալիս,
Սեր իմ, սազով է գալիս:
- Ավաղ, անդուծ, ավաղ, ավաղ սիրտը քար,
Աչքիցս քամեցիր դառն արցունք վարար,
15 Սեր իմ, դառն արցունք վարար:
Երամից բաժան մի կանաչակատար՝
Սագերին խառնված՝ խմբով է գալիս,
Սեր իմ, խմբով է գալիս:
- Հերոսին վայել է հարգանք, մաքրութուն,
20 Աստծուն վայել է միայն բարութուն,
Սեր իմ, միայն բարութուն:
Թաքնվիր ապահով, կարեւիւր թռչուն,
Իշխանն է բեզ վրա բազեով գալիս,
Սեր իմ, բազեով գալիս:
- Ով ուխտի գնացող, ուխտից եկողներ,
Ով մեկը մյուսից խապրիկ հարցնողներ,
25 Սեր իմ, խապրիկ հարցնողներ:

Քուչակն ասում է, ով բարեկամներ,
Ճակտին ինչ գրված է, գլխով է գալիս,
30 Սեր իմ, գլխով է գալիս:

Թնազրում՝

2. Ամսան հետ փխ. ծաղկով: 3. Տերս փխ. սեր իմ: 4. Բարեկամիս: 10. Թուֆակ և տատրակ փխ. հավթեր: 14. արչունտ փխ. դառն: 22. կաթով փխ. թուրն: 23. Իշխանագն փխ. իշխան: 25. Վանեցի: 29. Մարդու գլխին գրվածն է գալիս:

О. ЕГАНЫН

ТЮРКСКИЕ ПЕСНИ НААПЕТА КУЧАКА

Резюме

Уже более 80 лет, как из-за ошибки, допущенной филологом А. Тевканцем, средневековый армянский поэт-лирик Наапет Кучак считается автором «айренов» — средневековых народных гусанских песен. Однако известно, что ни один из «айренов», ни прямо, ни косвенно, не связан с его именем. Между тем в рукописях на армянском и тюркском языках сохранился ряд песен, носящих имя Кучака.

В настоящей статье впервые публикуются 7 тюркских песен Наапета Кучака (написанных армянскими буквами). Текст песен снабжен параллельным армянским переводом.

Собирание и изучение песен, носящих имя Кучака, будет способствовать окончательному решению вопроса о наследии Наапета Кучака.

